

Майя Гарбузюк, ОБРАЗ УКРАЇНИ У ПОЛЬСЬКОМУ ТЕАТРАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ХІХ СТОЛІТТЯ: СТРАТЕГІЇ ТА ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ, Львів: Простір-М 2018, сс. 470.

Монографія Майї Гарбузюк *Образ України у польському театральному дискурсі ХІХ століття: стратегії та форми репрезентації* є важливим аспектом наукової проблеми „Україна в польській культурі”, яка попри значні напрацювання польських та українських вчених далеко не вичерпана. Українські дослідники зазвичай ведуть мову про художню літературу періоду романтизму, зокрема „українську школу”, яку пов’язують із творчістю Антонія Мальчевського, Северина Гошинського, Богдана Залеського, Міхала Грабовського та інших письменників. Це праці Григорія Вервеса, Григорія Грабовича, Івана Денисюка, Романа Кирчіва, Євгена Нахліка, Ростислава Радишевського. Писав про це й автор цієї рецензії.

Вагомий внесок в осмислення зазначеної теми зробив польський вчений Мар’ян Якубець, котрий у своїх „pracach analitycznych oraz syntetyzujących ukazywał jej źródła rodzime i drogi rozwojowe przeplatające się dramatycznie z historią i kulturą polską”¹. У творчій співпраці з професором Стефаном Козаком М. Якубець підготував колективну працю про особливості польсько-українських літературних взаємин *Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich*².

Звісно, тема України в польській культурі не вичерпується літературою – її осмислюють також фольклористи і мовознавці. Авторіві цієї рецензії випала щаслива нагода знати і співпрацювати з видатними польськими вченими, дослідниками такої проблематики передусім з погляду мовознавства та фольклористики, професорами Міхалом Лесівим, Єжи Бартмінським та Феліксом Чижевським.

Так, М. Лесів відомий своїми працями з діалектології, літератури та фольклору польсько-українського пограниччя. Надзвичайно цінною є його спільна публікація з Є. Бартмінським про різдвяні коляди на зазначеній вище території (*Kołądy na pograniczu polsko-ukraińskim*³).

¹ T. Poźniak, *Profesor Marian Jakóbiec (8 IX 1910 – 27 IV 1998). W setną rocznicę urodzin*, „Slavica Wratislaviensia” 2010, vol. 152, s. 13.

² *Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich*, praca zbiorowa pod red. S. Kozaka, M. Jakóbca, Wrocław 1974, ss. 280.

³ J. Bartmiński, M. Lesiów, *Kołądy na pograniczu polsko-ukraińskim*, [w:] *Chrześcijański wschód a kultura polska*, red. R. Łużny, Lublin 1989, s. 229-251.

Відзначив би активність знаного у світі етнолінгвіста Є. Бартмінського: він був співорганізатором міжнародних конференцій, на яких порушувалися питання українсько-польської культурної співпраці – „*Rozmyślanie przemyskie*” – *świadectwo kultury literackiej i religijnej średniowiecza z perspektywy wieków* (2014) та *Festiwal kołęd pogranicza* (2018), у яких брав участь і автор цієї рецензії.

Надзвичайно вагомим є внесок у розробку зазначеної теми багатолітнього керівника катедри україністики в Університеті імені Марії Кюрі-Склодовської професора Ф. Чижевського. Крім численних статей, відзначаю цінну колективну працю *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim*⁴, редактором якої він був.

Новим словом у справі осмислення образу України в польській театральній культурі є монографія професора Львівського національного університету імені Івана Франка Майї Гарбузюк *Образ України у польському театральному дискурсі XIX століття: стратегії та форми репрезентації*. Відзначаю й участь дослідниці у цікавому науково-мистецькому проєкті *Нариси з історії інонаціонального театру в Україні XX – початку XXI століть*⁵ – вона є авторкою об'ємного розділу *Польський театр у Львові (1900-1945)*.

За висновком дослідниці, вчені обох країн мало уваги звертали на драматичні тексти польських авторів з українською тематикою, практично не розглядали досить популярних інсценівок прозових і поетичних творів. Такі мистецькі явища у роботі названо „особливою сценічною terra incognita”.

Логічною та загалом умотивованою є структура рецензованої монографії – це п'ять об'ємних розділів, з яких у першому йдеться про основні історіографічні та методологічні аспекти теми, а в наступних всебічно розглянуто образ України в польському театрі XIX ст. у різних ракурсах. Зауваження може викликати хіба послідовність висвітлення історичної тематики – дослідниця спершу написала про гайдамаччину, а потім козаччину. З погляду історичного, думаю, спочатку треба було все ж проаналізувати вистави на теми XVI – початку XVIII ст., а потім гайдамаччини. Завершують роботу аналітичні висновки, докладна бібліографія (більше 600 позицій) та покажчик імен. Категорію „образ” дослідниця використовує відповідно до завдань своєї студії – це „певний мистецький конструкт, продукт творчої уяви та стереотипів середовища й часу, що не передбачає точного відтворення реального стану речей чи історичних подій, а є результатом ментальних операцій” (с. 9). Отже, у монографії образом є „специфічна одиниця театральної мови” та синонім поняття „стереотип”.

Перший розділ містить стислий аналіз напрацювань попередників; у ньому авторка обґрунтовує й методологічні принципи своєї студії. Аналізуючи театрознавчі праці українських вчених (Івана Франка, Володимира Перетца, Воло-

⁴ *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim*, red. F. Czyżewski, Lublin 2001, ss. 377, il., mapy.

⁵ *Нариси з історії інонаціонального театру в Україні XX – початку XXI століть*, заг. наук. ред. М. Гринишиної, Київ 2017, сс. 976.

димира Резанова, Василя Щурата, Михайла Возняка, Дмитра Антоновича, Петра Руліна), Гарбузюк виокремила доробок визначного українського театрознавця, професора Ростислава Пилипчука, постать котрого та його праці справді варті найпильнішої уваги: зокрема він є автором 53 статей до першого тому енциклопедії *Słownik biograficzny teatru polskiego (1765-1965)*⁶.

Гарбузюк підкреслила, що в театрознавчих монографіях польських авторів тему України порушено переважно побіжно (студії Станіслава Шніра-Пепловського, Леона Василевського, Збігнева Рашевського), торкнулася й на працювань історичної науки, культурології, мистецтвознавства та літературознавства.

Основні розділи монографії – системне дослідження образу України в польському театральному дискурсі, починаючи від творів початку XVII століття. Авторка звернула увагу й на шопку – мова про цікаву польську драму кінця XVII ст. *Comunia duchowa sw. Borysa i Hleba na akt dana przez młodź Collegium Połockiego Societatis Iezu*, в якій „український дискурс» розгортався рівноцінно у двох площинах – основній та інтермедійній, «високій» та «низькій» (с. 74).

За слушним твердженням М. Гарбузюк, підґрунтям появи у перші десятиліття XIX ст. вистав української тематики стало „формування театрального польсько-українського пограниччя в нових історично-суспільних умовах початку XIX ст.” (с. 131), а головним наповненням аркадійського (ідеалізованого) образу України виступив український фольклор, що об’єктивно робить такі спектаклі попередниками „української школи” в польській літературі.

Поступове утвердження романтизму в літературі 1820-х років означало й увагу письменників і театральних діячів до історичних тем, однією з найтрагічніших з яких була Коліївщина кінця 1760-х років. Дослідниця однак не прагне давати історичних оцінок цим подіям, полишаючи їх історикам, а покликається на думку українського вченого Тараса Чухліба про щонайменше чотири історії Гайдамаччини – „українську, польську, єврейську та навіть російську, і кожна з них має «свою правду»” (с. 139), та його пропозицію додержуватись методологічних засад французької історичної школи „Анналів” з її принципом „не судити, а розуміти”.

Сумніваючись у слушності здавалось загальноприйнятої думки про те, що саме в художній літературі з’явився перший твір на тему гайдамаччини (поема С. Гоцинського *Zamek kaniowski*, 1828), авторка докладно і всебічно висвітлила питання впливу польського театального дискурсу „на формування інфернального образу України у свідомості поляків XIX і наступних століть” (с. 141).

Відтак дослідниця аналізує творчість польського актора, режисера і драматурга Яна-Непомуцена Камінського, зокрема його п’єси *Helena, czyli Hajdamacy na Ukrainie* (1819; це переробка драми Карла Теодора Кернера *Ядвіга, наречена бандита*). Як стверджує М. Гарбузюк, Камінський міг чути про події Коліївщини, адже бував у тих місцях, а у Львові пам’ятали, що тут 1769 р. стратили чимало гайдамаків.

⁶ *Słownik biograficzny teatru polskiego (1765-1965)*, Warszawa 1973, s. XVI, 905, [1].

Розгляд теми гайдамаччини авторка продовжила на матеріалі твору Ю. Словацького *Sen srebrny Salomei* (1843), хоча сама бачила нелогічність такого аналізу: „драматичний роман *Срібний сон Саломеї (Sen srebrny Salomei)* Юліуша Словацького у світлі теми Гайдамаччини на сцені можна згадати лише принагідно, оскільки сценічне життя п'єси розпочалося через п'ятдесят сім років після його написання, 23 березня 1900 року на сцені Краківського театру, тобто вже за межами XIX ст.” (с. 188). Тим не менше, у монографії про нього йдеться спеціально, причому як про твір літературний, що не зовсім доречно. Натомість цілком логічним є розгляд інсценівки Володимира-Романа Левицького *Wernyhora* (за однойменним романом Міхала Чайковського) та драми Аврелія Урбанського *Watażka* як пізньоромантичних візій гайдамаччини на польській сцені кінця XIX століття. Водночас варто було б зазначити, що першооснова інсценівки В.-Р. Левицького (роман М. Чайковського) з'явилася 1838 р., хоча саму виставу справді можна вважати явищем пізнього романтизму. Як висновок авторки – вистави *Wernyhora* та *Watażka* (1893) стали „своєрідним підсумком цієї теми в <польській театральній > культурі XIX ст.” (с. 258).

Польський театр і драматургія XIX ст. не могли оминати й теми козаччини – про це йдеться у наступному розділі. Авторка докладно і фахово розглянула постановку більше десяти творів про козаччину, зокрема Яна-Непомуцена Камінського, Алоїзи Гонзаги Фортуната Жолковського, Юліана Урсіна Немцевича, Тимона Заборовського. Хотілося б також бодай пунктирних зіставлень із українськими драматичними текстами Миколи Костомарова, котрий на межі 1830-1840-х рр. виступив із цікавими драматичними творами, у яких виразною є польсько-українська тема, подана на фоні подій переважно середини XVII століття.

Авторка монографії цікаво схарактеризувала інсценівки твору А. Мальчевського *Maria: powieść ukraińska* у версіях Юзефа Коженювського та Константи Майєрановського, оглянула вистави за творами Кароля Гейнча *Powrót zaporozców z Trebizundy* та Зенона Леонарда Фіша *Konaszewicz w Białogrodzie*. Дослідниця суттєво доповнила знання про художній зміст трагедії Ю. Словацького *Mazepa*, докладно проаналізувала театральні вистави останньої третини XIX ст. на теми Хмельниччини, зокрема інсценізації роману Генрика Сенкевича *Ogniem i mieczem*, звернула увагу на постановки у польських театрах про події Руїни – періоду від смерті Б. Хмельницького до початку гетьманування І. Мазепи: це вистави за п'єсами Леопольда Євгеніуша Стаженського *Syn Bohdana* та *Czaple pióro*.

Заключний розділ цієї надзвичайно цікавої та інформативно насиченої монографії знову повертає читача до тем побутових та ідилічних. Це театральні постановки п'єси карпатської тематики (драма Ю. Коженювського *Karpaccy górale*), мелодрам (*Hryć* Александра Кароля Грози, *Ukraińcy* Люціана Косцьцецького та *Chata za wsią* за Ю. Крашевським), а завершує основну частину монографії аналіз вистав з елементами „формування критично-реалістичного дискурсу міжнародних стосунків” – це *Нарка в утрапленіу* Мар'яна Гожковського й *Na Ukrainie* Леонарда Совінського.

Підсумовуючи, зазначу, що монографія Майї Гарбузюк є знаковою подією українського театрознавства, хоча, зрозуміло, не вичерпала всіх аспектів теми. Вважаю, що ця праця має стати фактом і польського театального дискурсу – масштабність і повнота охоплення теми, належна документальна основа (використано рукописні матеріали з українських та польських архівів), всебічний аналіз значної кількості мистецьких явищ, відповідний завданням наукової монографії стиль викладу тощо, а сама дослідниця є авторкою численних публікацій у польських виданнях.

Василь Івашиків

Львівський національний університет імені Івана Франка